

Słowo wstępne

W dniach 28–29 września 2022 r. odbyła się w Łodzi trzecia już, organizowana przez Katedrę Historii Nowożytnego Uniwersytetu Łódzkiego, konferencja naukowa z cyklu *Władza i polityka w czasach nowożytnych*. Tym razem organizatorzy zdecydowali się skoncentrować na kwestiach dotyczących szeroko pojętych stosunków nowożytnego państwa z Kościołem, nadając konferencji podtytuł *Państwo a Kościół*. W czasie obrad wygłoszono 27 referatów, które spotkały się z dobrym przyjęciem zgromadzonej na sympozjum publiczności. Odbyła się również – skoncentrowana na tematyce poruszanej w kolejnych wystąpieniach – inspirująca i twórcza dyskusja. Zgodnie z dobrą tradycją akademicką, organizatorzy zobowiązali się do publikacji materiałów pokonferencyjnych. W wyznaczonym terminie do druku nadesłanych zostało ostatecznie 13 artykułów, czyli 48% tekstów wygłoszonych w czasie obrad. Wszystkie te opracowania zdecydowaliśmy się zamieścić na łamach naszego czasopisma.

W kolejnym tomie serii wydawniczej „Folia Historica” prezentujemy zatem zbiór 13 artykułów, które są rezultatem studiów doświadczonych i znanych już badaczy z Uniwersytetu Jana Długosza w Częstochowie, Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, Uniwersytetu Łódzkiego, Uniwersytetu Śląskiego, Uniwersytetu Warszawskiego oraz Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie. Spośród 14 autorów (jeden artykuł został przygotowany przez dwoje badaczy) dwóch jest teologami, a 12 historykami. Siedmioro autorów legitymuje się tytułem naukowym profesora, czterech stopniem doktora habilitowanego, a dwoje stopniem doktora. Pięć spośród przygotowanych przez nich tekstów poświęconych zostało dziejom powszechnym, jeden podejmuje problematykę na styku historii Polski i historii powszechnej, a pozostałe siedem to prace z zakresu dziejów ojczystych. Autorzy poszczególnych opracowań poruszają się w przestrzeni czasowej od wieku XVI do czasów nam współczesnych.

Należy przy tym wyraźnie podkreślić, że podejmują oni z reguły zagadnienia nieznanne, słabo zbadane i niemające większego odzwierciedlenia w historiografii polskiej.

Całość prezentowanego tomu ma układ chronologiczny (z jednym wyjątkiem). Najodleglejszych czasowo problemów dotyczy artykuł **Rafała Marcina Leszczyńskiego**, w którym omówiono poglądy Jana Kalwina na kwestie dotyczące relacji między Kościołem a państwem. Autor dowodzi, że przed swoim przyjazdem do Genewy w 1536 r. Kalwin uważał Kościół przede wszystkim za wspólnotę ludzi wybranych do zbawienia, luźno powiązaną z Kościołem widzialnym, instytucjonalnym. Kiedy jednak w Genewie Kościół ewangelicki stał się oficjalnym wyznaniem państwowym, Kalwin zaczął nauczać, że władza kluczy i władza miecza różnią się pod względem wykonywanych przez siebie funkcji, dlatego nie można mieszać ich ze sobą. Kościół i państwo należy więc rozdzielić. Zdaniem autora, ta koncepcja, obecna w nauczaniu genewskiego reformatora, zapowiada późniejszy rozdział państwa od Kościoła w nowoczesnych państwach zachodnich.

Zbigniew Anusik przygotował opracowanie pt. *Jerzy ks. Zbaraski (1574–1631) wobec Kościoła i duchowieństwa katolickiego*. Autor zwrócił uwagę na fakt, że chociaż od wczesnego dzieciństwa Jerzy Zbaraski był wyznawcą katolicyzmu, to szybko popadł w konflikt z jezuitami. Książę nie akceptował zmian zachodzących w polskim Kościele i był przeciwnikiem polityki religijnej Zygmunta III. Sam był rzecznikiem tolerancji i utrzymania w mocy postanowień zawartych w akcie konfederacji warszawskiej z 1573 r. Występował w obronie prawosławia. Opowiadał się za zwiększeniem świadczeń duchowieństwa na rzecz państwa. Konsekwentnie popierał interesy Akademii Krakowskiej. Był nieprzejednanym wrogiem jezuitów, których uważał za szermierzy kontrreformacyjnego fanatyzmu. Był zwolennikiem świeckiego, tolerancyjnego państwa, które nie ingeruje w kwestie wyznaniowe i światopoglądowe.

Małgorzata Karkocha jest z kolei autorką artykułu pt. *Z potrzeby serca i ku pamięci... Fundacje kościelne Jakuba Biedy Chrostkowica (ok. 1560–1630) w Małogoszczu*. W tekście tym przedstawiano działalność fundacyjną tytułowego bohatera, mansjonarza, następnie proboszcza i dziekana małogoskiego. Duchowny ten w latach 1591–1624 wybudował w Małogoszczu aż trzy murowane kościoły: parafialny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, filialny pw. św. Stanisława i szpitalny pw. Krzyża Świętego (dziś nieistniejący). Wystawił ponadto w mieście mansjonarię, dom dla proboszcza szpitalnego oraz przytułek dla ubogich. Erygował prebendę św. Anny i ufundował stypendium dla młodzieży kształcącej się w Akademii Krakowskiej. Tak liczne fundacje sakralne i dobroczynne skutecznie zapobiegały obecności w Małogoszczu postaw reformacyjnych.

Ryszard Skowron poświęcił swój tekst kwestii patronatu polskich Wazów oraz Jana III Sobieskiego nad misjami karmelitów bosych i jezuitów w Persji. Autor dowodzi, że najważniejszą formą patronatu królów polskich było polityczne, organizacyjne i finansowe wsparcie działalności misyjnej obu zakonów. Bardzo szybko Stolica Apostolska i misjonarze zdali sobie sprawę z tego, że silna pozycja władców polskich na dworze szacha, gdzie Wazowie byli postrzegani jako najważniejsi europejscy sojusznicy w wojnie z Turcją, może odegrać kluczową rolę w zapewnieniu stabilności i bezpieczeństwa działań misyjnych. To z kolei sprawiło, że najpierw karmelici bosci, a w połowie XVII stulecia również i jezuita szukali wsparcia na dworze polskim. Dzięki bliskiej współpracy z misjonarzami dwór ten zyskał dodatkowy kanał obiegu informacji Isfahan–Rzym–Kraków/Warszawa. Wszyscy trzej Wazowie, a później i Jan III Sobieski, mocno wspierali finansowo misje w Persji. Wieczysta fundacja królowej Ludwiki Marii dla jezuitów jest wyjątkową w skali europejskiej formą pomocy niesionej misjonarzom działającym na terenie Iranu. Z drugiej strony Safawidzi, począwszy od Abbasa I, zaczęli traktować misjonarzy jako ważnych łączników z państwami europejskimi, zlecając im m.in. misje dyplomatyczne. W momentach zaostrzenia stosunków z Turcją władcy Persji przyjmowali życzliwą postawę wobec zakonników, nadając im nowe przywileje i udzielając zgody na rozszerzenie działalności misyjnej.

Jacek Pielas jest autorem studium pt. „*Najprzód Rzeczypospolitej, po wtóre Kościołowi*”. *Rzecz o trzech karierach przedstawicieli szlachty małopolskiej w służbie państwu i Kościołowi w drugiej połowie XVII wieku*. Jego tekst został poświęcony analizie karier trzech szlachciców z terenu Małopolski, którzy zaczęli je od działalności na rzecz państwa, by pod koniec życia poświęcić się służbie Kościołowi katolickiemu. Ukazane zostały losy Aleksandra Skrzyszowskiego, który został proboszczem miejskiej parafii w Staszowie i kanonikiem poznańskim, następnie Hieronima Michała Komornickiego, zmarłego w 1689 r. jako opat klasztoru benedyktynów świętokrzyskich, oraz syna kanclerza wielkiego koronnego Stefana – Piotra Mikołaja Korycińskiego, prepozyta generalnego miechowskiego i biskupa nominata chełmińskiego. Autor podkreślił fakt niezwykle silnego przenikania się w życiu codziennym szlachty spraw państwowych i kościelnych oraz praktykę użytkowania przez aktywnych publicznie szlachciców urzędów i godności kościelnych.

Aleksandra Skrzypietz przygotowała tekst pt. *Przedstawiciele Kościoła w obliczu śmierci Jana III Sobieskiego*. Omówiono tu poczynania duchownych obecnych na dworze w ostatnich dniach życia króla Jana III oraz tych, którzy przybyli do stolicy bezpośrednio po jego zgonie. Działania podejmowane przez kapłanów w tych trudnych chwilach wiązały się nie tylko z ich funkcjami duchownymi, ale także z nową sytuacją polityczną. Rolę wiodącą przejął prymas Michał Radziejowski,

ale szybko okazało się, że będzie z nim rywalizował biskup kujawski Stanisław Dąbski, który usilnie przez całe bezkrólewie i w okresie elekcji starał się odegrać znaczącą rolę polityczną. W artykule przedstawiono również wysiłki duchowieństwa, które w obliczu bezkrólewia nie poprzestawało na wypełnianiu swoich tradycyjnych obowiązków, ale starało się o rozszerzenie swoich wpływów i zdobycie silniejszej pozycji politycznej.

Spod pióra **Rafała Niedzieli** wyszedł tekst zatytułowany *Guillaume Dubois (1656–1723): kardynał, arcybiskup Cambrai, pierwszy minister Ludwika XV*. Przybliżono w nim postać tytułowego bohatera, który był jednym z najważniejszych francuskich polityków okresu Regencji (1715–1723). Tak jak jego wielcy poprzednicy z wieku XVII: Armand de Richelieu i Jules Mazarin, został kardynałem i pierwszym ministrem. Nie cieszył się jednak dobrą opinią wśród sobie współczesnych. Wypominano mu niskie urodzenie, uważano go za libertyna, bezbożnika, intryganta i hipokrytę. Autor postawił sobie za cel ponowne prześledzenie działalności kardynała i ukazanie jego rzeczywistych dokonań dla państwa i dla króla.

Witold Filipczak przygotował artykuł na temat współpracowników i stronników Andrzeja Młodziejowskiego, biskupa poznańskiego i kanclerza wielkiego koronnego w końcowym okresie jego działalności, czyli w latach 1777–1779. W kręgu duchownych współpracowników Młodziejowskiego najważniejszą postacią był biskup chełmski i koadiutor poznański Antoni Onufry Okęcki. Na uwagę zasługuje też koadiutor opata hebdowskiego Antoni Felicjan Aleksandrowicz, który w 1778 r. uzyskał awans na urząd pisarza wielkiego koronnego. Znacznie szerszy był krąg świeckich stronników kanclerza wielkiego koronnego. Spośród nich na uwagę zasługują zwłaszcza: Franciszek Ksawery Kęszycki, Józef Brzeziński, Józef Mikorski, Franciszek Leszczyński i Fryderyk Jakub Psarski.

Artykuł **Andrzeja Stroynowskiego** poświęcony został kwestii udziału biskupów w obradach sejmu grodzieńskiego z 1793 r. Na sejmie tym pojawiło się tylko trzech biskupów: Józef Kossakowski, Ignacy Massalski i Wojciech Skarszewski. W czasie obrad sejmu rozbiorowego biskupi nie mieli możliwości uchylecia się od wyrażania swojego zdania w czasie głosowań, co przełożyło się na ich bardzo dużą aktywność oratorską. Cała trójka reprezentantów episkopatu przejawiała całkowitą uległość wobec żądań zaborców, kierując się interesem własnym bądź bojaźliwością. Przez opinię publiczną uznani zostali za zdrajców i ostatecznie w 1794 r. dwaj z nich zostali skazani na karę śmierci. Ułaskawienia doczekał się tylko Skarszewski, co nie zmienia jego negatywnej oceny.

Dariusz Nawrot jest autorem szkicu pt. *Biskup Józef Giedroyć i duchowieństwo Litwy w służbie Napoleona w 1812 roku*. Omawiając działalność biskupa Józefa Giedroycia, autor dokonał również analizy postawy duchowieństwa katolickiego Litwy wobec Napoleona i idei odbudowy Królestwa Polskiego. Jego zdaniem,

duchowieństwo polskie i litewskie nie miało wątpliwości co do tego, że powinno wesprzeć cesarza Francuzów. Mimo kryzysu w stosunkach Napoleona z papieżem Piusem VII, Kościół katolicki w Księstwie Warszawskim i na Litwie z pobudek patriotycznych poparł wojnę z Rosją. Mimo ekscesów żołnierzy Wielkiej Armii w pierwszych dniach kampanii przeciwko Rosji, duchowni litewscy, na czele z biskupami, bardzo szybko włączyli się w działalność administracji napoleońskiej Litwy. Zaangażowali się w przywrócenie porządku po wystąpieniach chłopskich. Wspierali wysiłek wojenny, mając nadzieję, że jego efektem będzie przywrócenie Królestwa Polskiego. Nadzieję tę zniweczyła jednak klęska Napoleona w Rosji.

Olga Gaidai i Tadeusz Srogosz w swoim tekście przybliżyli z kolei sylwetkę i dokonania mało znanego architekta polskiego działającego w rejonie czarnomorskim – Ludwika Opackiego (1786–1854). W latach 1827–1831 pracował on jako architekt Komisji Budowlanej Departamentu Admiralicji Czarnomorskiej, następnie zaś powołany został na stanowisko budowniczego miasta Mikołajowa. W latach 1839–1850 zatrudniono go jako architekta Południowego Okręgu obiektów morskich miasta. Oprócz wielu obiektów portowych i miejskich (stocznia, odlewnia, fabryka lin, przeprawa przez liman Bohu, Szpital Morski, magazyny i inne) Opacki wykonał projekt nowej soborowej cerkwi oraz wiele projektów budynków prywatnych.

W opracowaniu autorstwa **Jolanty A. Daszyńskiej** pt. „*In God we trust*”. *Wybrane refleksje dotyczące Boskiej opatrności od „Mayflower Compact” do konstytucji federalnej* omówiono stosunek mieszkańców kolonii angielskich w Ameryce do kwestii wiary i opieki, jaką roztaczać miała nad nimi opatrność Boska. Autorka wykazała, że europejscy osadnicy przybywający do Ameryki byli utrzymywani w przeświadczeniu, że Bóg i Jego nieustanna opieka sprzyjają ich życiu i pracy na nowej ziemi. Pierwsze zasady uwzględniające tę problematykę zostały spisane jako *Mayflower Compact* i były następnie powtarzane w kolonialnych kartach praw i przywilejów. Poza kolonialnymi kartami praw, najważniejsze dokumenty w historii Stanów Zjednoczonych – *Deklaracja Niepodległości* i konstytucja federalna – zawierały również zapisy potwierdzające, że Bóg błogosławi twórcom nowego amerykańskiego państwa.

Jerzy Sojka jest natomiast autorem zamykającego tom tekstu pt. *Ekumeniczne pojednanie luterkańsko-mennonickie jako przykład rozliczenia z religijnymi prześladowaniami wieku XVI*. W artykule tym dokonano prezentacji raportu ekumenicznego dialogu bilateralnego między luteranami a menonitami z roku 2010 pt. *Healing Memories. Reconciling in Christ*. Tekst tego raportu omówiono jako przykład krytycznej, teologiczno-historycznej analizy luterkańskiego wkładu w prześladowania szesnastowiecznych anabaptystów. Położono w nim nacisk na teologiczne koncepcje luterkańskich reformatorów, które dostarczyły uzasadnienia dla wymierzonych

w anabaptystów działań władzy świeckiej. Omawiany raport jest też – zdaniem autora – przykładem wspólnego opowiedzenia trudnej historii, które umożliwiło pojednanie obu tradycji.

Jako redaktorzy tej publikacji pozwalamy sobie wyrazić przekonanie, że wszyscy zainteresowani historią znajdą tu dla siebie oryginalne i ciekawe materiały. Niech więc ta skróctowa z konieczności prezentacja wielowątkowej i różnorodnej zawartości temu stanie się zachętą do gruntownego przestudiowania go w całości.

Zbigniew Anusik

Uniwersytet Łódzki / University of Lodz

 <https://orcid.org/0000-0002-5483-4970>

Małgorzata Karkocha

Uniwersytet Łódzki / University of Lodz

 <https://orcid.org/0000-0002-7747-949X>

Notka o autorach

Prof. dr hab. Zbigniew Anusik – kierownik Katedry Historii Nowożytnej w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego, członek Komitetu Nauk Historycznych Polskiej Akademii Nauk.

Zainteresowania naukowe: historia Polski i powszechna XVI–XVIII w., historia Szwecji XVI–XVIII w., stosunki polsko-szwedzkie w XVII–XVIII w., historia dyplomacji europejskiej w XVIII w., dzieje Wielkiej Rewolucji Francuskiej (1789–1799), elity dawnej Rzeczypospolitej, struktura własności ziemskiej w Rzeczypospolitej XVII w., genealogia polskich rodzin szlacheckich w XVI–XVIII w.

 zbigniew.anusik@uni.lodz.pl

Dr hab. Małgorzata Karkocha – adiunkt w Katedrze Historii Nowożytnej, w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego. Sekretarz czasopism naukowych „Przegląd Nauk Historycznych” i „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica”, członek Rady Naukowej ukraińskiego pisma „Konsensus”.

Zainteresowania naukowe: historia nowożytna powszechna XVI–XVIII w., dzieje kultury i sztuki XVI–XVIII w., Francja w dobie Wielkiej Rewolucji (1789–1799), prasa okresu stanisławowskiego, epigrafika, kampanologia.

 malgorzata.karkocha@uni.lodz.pl